

**MİLLÎ TÜRK DESTANLARI BUHRANI, 1951-1952:
MAHALLÎ MİLLİYETÇİLİK Mİ, BEYNELMİLELCİLİK Mİ?***

Alexandre A. BENNIGSEN

Çev.: Metin ÖZARSLAN**

Sovyet kuramcılarının ve yöneticilerin, SSCB'nin Rus olmayan bölgelerini ulusallaştırmada karşılaştığı problemlerden en zoru, tavsiye edilen ulusal kültürleri sosyalist teori ve kurumlara uyarlama çabasından kaynaklanmaktadır. Çok uluslu bir devlette farklı kültürler arası çatışma, eşit şartlarda eş zamanlı mevcudiyet ihtimali az ulusların daha gelişmiş uluslar tarafından baskı altına alınmasının önlenmesi, geleneksel-tarihî kültürlerin uzlaştırılması -kabile, feodal veya dinî toplum mirası- ile birlikte sosyalist ve komünist bir toplum kurmak, Sovyet liderlerin çözümlemeye çalıştıkları sorunlardan bazılarıdır. Ancak, bu konuda başarıları gereken daha çok şey bulunmaktadır.

Önceleri bu sorunlar Lenin'in bir ifadesinde olduğu gibi teorik olarak alışılabilir gelmiş bir üslupla çözümleniyordu. Bu bakış açısına göre "Geçmişteki her kültür, sosyalist kültürde korunması gereken ilerletici popüler unsurlar kadar, yok edilmesi gereken parazit sınıfların işaretini taşıyan gerici unsurlara da sahiptir. Stalin, bu ifadeye şu meşhur hükmünü eklemiştir: "Sovyet halklarının kültürü özünde proleter ve sosyalist, şekilde de ulusal olmalıdır". Bu belirsiz ifadeler hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde yerini, mahallî düzeyde daha da belirsiz ve tutarsız uygulamalara bırakmıştır. Bu belirsizlikler bir yandan tarihî açıdan neyin "ilerici" veya "gerici" olduğunu, diğer yandan da "gerçek emekçinin" özünde ne olduğunu tanımlamak etrafında toplanmıştır.

Bunun Büyük Rus kültürüne uygulanmasında eşitlik unsuru oldukça açıktı. Rus aydınları Rus mirasının -tarihi, edebiyatı ve sanatı, hata bunlar daha az popüler göründüklerinde bile, ilerici olmayan, aristokrat ve dinî yapılar- değişik yönlerini iyileştirmek için bu kılıfı kullanmakta hiç vakit kaybetmediler. Sadece Puşkin ve Gogol değil aynı zamanda *Slovo*, Dostoyevski, Leskov, Andrey Rublev ve ortaçağ ikonografisi ve kilise müziği de "popüler" (*narodnye*) ilan edildi ve bu yüzden şimdilerde "gelişmekte" olarak düşünülmelidir. Rusların büyük çoğunluğu için, Sovyet kültürü ve Rus kültürü arasındaki fark, bir zamanlar varolmuşsa bile, bugün kayda değer bir biçimde önemini yitirmeye başlamıştır.

* Bu makale, "The Crisis of the Turcic National Epics, 1951-1952: Local Nationalism or Internationalism?", *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne Des Slavistes*, Vol: XVII, 2&3, 1975: 463-474'de yer alan İngilizce orijinalinden çevrilmiştir.

** Dr., Hacetepe Üniversitesi

Bu durum Rus olmayan çoğu Sovyet halkları için böyle değildir. Mesela Sovyet Müslümanlarının [Türkler] durumu göz önüne alınacak olursa, olağanüstü derecede güçlü tarihî bağları ve oldukça gelişmiş gelenek-göreneklere olan bir kültürün içinde bulunduğu durumda uyum probleminin aşılması imkânsız hâle gelmektedir. Ruslar gibi Sovyet Müslüman [Türk] aydınları da, açık bir şekilde, dinî veya sınıfsal özelliğe sahip yönleri içeren kültürel miraslarının büyük bir bölümünü “ilerleyici” olarak görmektedirler. Fakat, Rus otoriteleri, bu Müslüman [Türkler] mirasının Sovyet halklarının dostluğuna katkıda bulunan *druzhba narodov* (anlatı) dışavurum yollarını engellemeye çalışmaktadırlar. Diğer her şey gibi özellikle İslâm kökenli olanlar ve “burjuva milliyetçi”, “dinî” ve “feodal” olarak itham edilenler de tamamen reddedilmektedir.

Bu önemli doktrinlerin Rus yorumlamalarına karşı Müslümanların [Türklerin] verdiği direniş 1930’lu yıllar boyunca sürdü ve bu direniş II. Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında, merkezî hükümetin Rus olmayan bir çok grup arasında tırmanan merkezden uzaklaşma (santrifüj) temayüllerini kontrol etmeye çalıştığı sırada zirveye ulaştı. 1951-52 yıllarında Ruslar ve Müslümanlar [Türkler], yeni sosyalist toplumda kişinin ulusal mirasının durumunun ne olacağı meselesi üzerinde apaçık bir çatışmaya girmişlerdi. Stalin’in ölümünden sonra, bu çatışmanın şiddeti azaldı ve polemikler akademik bir hâle geldi. Yine de, bu uyuşmazlık hâlihazırda devam etmektedir. Geçen 20 yılda, Müslümanlar [Türkler], güçlü Rus direnişine karşı önemli ataklar gerçekleştirdiler. Bir zamanlar Ruslarca gerici, milliyetçi, feodal ve dinî olarak nitelendirilen tarihî İslâm hususları günümüzde giderek iyileştirilmekte ve daha önceleri kabul edilemez görünen edebî eserler yeniden yayınlanmaktadır.

Bu mücadele, Orta Asya ve Kafkasya’nın Müslüman [Türk] egemenliği altındaki bölgelerinde *mirasçılık* (*mirasizm*) özel adı aldı. Bakiye, kalıntı anlamına gelen Arapça *miras* kelimesinden türeyen *mirasçılık* günümüzde çoğunlukla ulusal mirasın iyileştirilmesi arayışını tarif etmek için kullanılmaktadır. Çok az sayıda batılı uzmanın Rusça veya Rusça olmayan dillerde yayınlanan Sovyet cumhuriyetçi basınına erişme imkanı olduğunda, bu mücadele çok fazla fark edilememiştir. Bu makale, *mirasçılık* tarihinin en dramatik olaylardan birini -SSCB’nin Türk halklarının millî epik şiirlerine karşı yürütülen resmî Sovyet kampanyası, Müslüman [Türk] aydınların direnişi ve nihai Müslüman [Türk] zaferi-merkezi Rus otoritesine karşı mahallî aydınların bu türden ilk zaferi- tanımlamaktadır:

1951-52 krizi, Orta Asya ve Kafkas Türklerinin kendi millî kültürlerinin merkezi olarak kabul ettiği epik şiirleri, *destanlar* üzerine yoğunlaştı. Bu epik şiirler İç Asya göçebelerinin sözlü geleneklerine tanıklık eden asırları yansıtmaktadır. En yenileri, Orta Asya Türk boylarının Oryatlara ve Kalmuklara karşı 15. ila 18. yüzyıllarda verdiği mücadeleleri içeren bu destanların en kadimleri, İslamiyet öncesi dönemlere kadar uzanmaktadır. Bu epik şiirleri sosyalizmin inşasının önünde bir engel olarak göstermeye çalışan Sovyet çabaları, Stalin iktidarının son yıllarındaki “burjuva milliyetçiliği”ne karşı yürütülen kapsamlı mücadelenin yalnızca bir bölümünü oluşturmuştur. Benzer saldırılar “ilerleyici olmayan” diğer eğilimler günlük hayat, edebiyat, sanat ve tarihyazıcılığı (*historiography*) karşısında da başlatıldı.

Destanlar üzerindeki bu uyuşmazlığın temelinde, Müslüman [Türk] topraklarının Çarlık tarafından fethinin yarattığı etkinin farklı yorumları yatmaktadır. Rus otoriteler, yerli aydınların hiddetli ve tutkulu direnişinden kaçarak veya bunu bertaraf ederek, emperyalizmin yüzeysel görünüşüne rağmen, bu yerlerin çarlık tarafından fethinin gerçekte fetheden ve fethedilenin yararına “olumlu bir olgu” olarak açıkladılar. İlk olarak 1938’de dile getirilen bu tez, günümüzde resmî açıklama olarak hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Rusların *destanlar* konusunda boyun eğmeye mecbur bırakılması, Rus tasfiyesine karşı Müslüman [Türk] direniş gücünün önemli bir göstergesidir. Müslüman [Türk] aydınlar, *destanlar* konusundaki savaşı kaybetmenin kendi millî kültürlerini koruma mücadelesindeki ilk ve son raundu kaybetmek anlamına geldiğini açıkça anlamışlardır.

Egemen Marxist-Leninist dünya görüşüne uymayan bu unsurların millî kültürlerini temizleme mücadelesi 1951’de başladı. İlk saldırılar *Pravda* veya *Literaturnaia Gazeta* gibi mahallî gazetelerde küçük düşürücü yorumlarla başlayan standart bir yol izledi. Konu, saygın cumhuriyetçi Komünist Parti Merkezi Komitesi, çeşitli mahallî , politik, sosyal, akademik veya edebî kuruluşlar ve sonunda ilçe (*oblast*), kasaba (*rayon*) veya şehir parti komitesi, Komsomol, Bilimler Akademisi, devlet üniversitesi, yazarlar birliği ve benzeri kuruluşlar tarafından ele alınacaktı. İzlenen bu yol (ki bu modelin sadece bir tek önemli istisnası bulunmaktadır) 1-) Kendi millî miraslarının burjuva-milliyetçi yönlerini idealize etmekle suçlanan mahallî aydınların evrensel boyutta kınanması ile ve 2-) Liderlerine Sosyalist anavatanı en vahşi düşmanlarından kurtardıkları için teşekkür eden, cumhuriyetçi Parti organizasyonlarının Merkezi Komitelerine gönderilen tebrik, telgraf ve mektupları ile sonuçlanacaktı.

Bu türden ilk saldırı 1951 yılının baharında Azerbaycan’da Kafkasya Türklerinin millî destanı olan *Dede-Korkut*’a karşı başlatıldı. Kökeni XI. yüzyıla kadar uzanan bu destan, Transkafkasya’nın, Azerbaycan Türklerinin ataları Oğuz Türkleri tarafından fethi ve Oğuz Türklerinin Gürcüler, Güney Kafkasya Toplulukları (*Imeretians*) ve Bizanslı Rumlara karşı yaptığı mücadeleleri anlatır. 1951’den önce, *Dede Korkut*, Azerbaycan kültürünün “yiğitlik, kahramanlık, sadakat ve atayurt aşkını yücelten en tanınmış ve en saygın eserlerinden biri¹ olarak bilinirdi. Resmî *Azerbaycan Şiir Antolojisi*’nde bu *destandan* uzun alıntılar yer almakta olup, 1950 yılında Azerbaycan Bilim Akademisi tarafından Rusça çevirisi yayınlanmıştır.

Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin üyelerinden biri olan Mirza İbrahimov, 5 Mayıs 1951 tarihinde bir uyarıda bulunmadan, Sovyet Azerbaycan Yazarlar Kongresi önünde “*Dede-Korkut*’un Azerbaycan milletiyle hiçbir ortak noktası bulunmadığını” ve “kahramanlarının Azeri halkının oğulları değil, aksine yabancı aristokrat fatihler”² olduğunu belirtti. Bu beyanati, Beria’nın yakın bir dostu ve Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olan A. A. Bagirov tarafından *destanın* resmî olarak kınanması takip etti. 18. Azerbaycan Komünist Partisi Kongresi’nde bir konuşma yapan Bagirov şikâyetlerini şöyle dile getirdi:

¹ *Bol’shai Sovetskaia Entsiklopediia*, 2nd ed., s.v. “Azerbaycan Edebiyatı”.

² *Bakinskii Robochii*, 6 Mayıs 1951.

“Tüm siyasi ferasetini kaybeden bazı (Azerbaycanlı) tarihçiler ve yazarlar, nâhoş ve anti-milliyetçi (Sovyet karşıtı) bir şiirin halka mal edilmesine katkıda bulundular. *Dede-Korkut* millî bir epik destan değildir. Yağma ve katliamla Azerbaycan’ı istila eden göçebe Oğuz soylularını övmektedir. Bu epik şiir milliyetçilik zehri ile doludur... Bu şiirin yayınlanması cumhuriyetçi Bilim Akademisi tarafından yapılmış çok büyük bir siyasi hata idi... Marxist-Leninist ideolojiye karşı suç işleyenlerin tamamının maskelerini düşürmenin ve onları acımasız bir şekilde cezalandırmanın zamanı gelmiştir³.

Ölümçül darbe [*coup de grâce*] Ağustos ayında Azerbaycan Merkez Komitesi üyesi olan Caferov adlı bir Azeri yazar tarafından indirildi. Caferov’un *Pravda*’da (Moscow) yayınlanan kınaması, Azeri kültürel hayatından *Dede-Korkut*’un bütün izlerinin sistemli bir şekilde temizlenmesinin başlangıcına işaret etti.⁴ Yapılacak daha önemli hiçbir şey kalmamış gibi, destanın Azerbaycan Türkçesi ve Rusça olarak yayınlanıp henüz satılmamış olan bütün nüshaları yok edildi. *Dede-Korkut* Operası, Bakü Üniversitesi profesörü Demircizade tarafından yapılan librettosu ve Rıza Kulizade tarafından aynı isimli tragedya ile birlikte -ki bunlar Bakü’deki en popüler eğlenceleri arasındadır- milliyetçi diye yargılandı ve sahneden kaldırıldı. Şiddet içermeyen (*takiyye*) eski Şia geleneğine sadık Azeri aydınlar, açık bir protestoda bulunmadılar.

Saldırıları Azerbaycan’dan Türkmenistan’a yöneldi; Türkmenler ve Azeriler aynı batı Türk-Oğuz boyundan geldiği ve Türkmen millî epiği, *Korkut Ata*, Azeri destanının bir versiyonu olduğu için bu mantıklı bir karardı. Bunların dışında *Dede-Korkut* meselesiyle ilgili olarak Türkmen Sovyet Yazarlar Birliği Başkanı, Türkmen şair Kurbansahatov’un, 14 Ağustos 1951’de mahallî basına yaptığı açıklamasında *Korkut Ata*’yı “Oğuz feodallerinin “kana susamışlığını gösteren tarihî bir kayıt ve dinî bir fanatizm şiiri Müslüman olmayanlara karşı hayvanî nefretin göstergesi”⁵ olduğu ifade edildi. Şiiri idealleştirenler ve özellikle mahallî Eğitim Bakanlığı üyeleri ve Türkmen yazarları burjuva milliyetçisi olarak ilan edildi. Kurbansahatov açık bir şekilde Moskova’dan aldığı yetkiler ve Moskova’nın talimatları doğrultusunda konuşuyordu. Eylül ayında Türkmenistan Komünist Partisi’nin Birinci Merkezi Komite Sekreterliği özel bir toplantısında yaptığı bir konuşmada, “halkımızın ve partimizin düşmanlarıyla işbirliği yaparak, *Korkut Ata*’yı çoğaltmaya ve idealize etmeye devam eden ve Azeri *Dede-Korkut*’un kınanmasını hesaba katmayan”⁶ mahallî aydınları suçladı. Bu suçlama birkaç gün sonra Türkmenistan Bilim Akademisi’nin Parti üyeleri⁷, Türkmenistan Sovyet Yazarlar Birliği⁸ tarafından ve daha sonra da 28 Aralık’ta Merkezi Komite’nin genel kurulu sırasında yine tekrarlandı.

³ “Yoldaş Bağirov’un Azerbaycan Komünist Partisi 18. Kongresindeki Raporu”, *Bakinskii Robochii*, 26 Mayıs 1951.

⁴ “*Dede-Korkut* Epik Şiiri Hakkında”, *Pravda* (Moskova), 2 Ağustos 1951.

⁵ *Türkmenskaia Iskra* (Aşkabad), 14 Ağustos 1951.

⁶ “*Korkut-Ata*, Türkmen Halkına Yabancı Epik Bir Şiir”, *Sovet Türkmenistanı* (Aşkabad), 16 Eylül 1951.

⁷ *Türkmenskaia Iskra* (Aşkabad), 29 Eylül 1951.

⁸ *aynı yer*, 3 Ekim 1951.

Ne var ki, Türkmen aydınlar, Azeriler taydaşlarının gösterdiği yumuşak başlılığı hiç bir şekilde göstermediler. *Korkut Ata*'ya yöneltilen saldırılar, Türkmen tarafında güçlü direniş ve başkaldırıyı başlattı. Yukarıda bahsedilen ve *Sovyet Türkmenistanı* ve *Türkmenskaia Iskra*'da yayınlanan, Merkezi Komite'nin genel kurulundaki stenografik (stenographic) kayıtlarından, arasında üst Parti üyelerinin de yer aldığı yerli aydınların yeni resmî yorumlamayı reddettiği ve *Korkut Ata*'yı "milî ve popüler"⁹ olarak savunmaya devam ettikleri öğrenilebilir. Türkmenler için son derece tipik olan bu güçlü direnişe rağmen, *destan* meselesi, *Korkut-Ata* destekçilerinin resmî olarak kınandığı, ve mümkün olan her şekilde tasfiye edildiği 1952 yılı Ocak ayında "çözümlendi".

Daha sonra Sovyet yetkililer ideolojik silahlarını Özbekistan'a ve büyük Özbek millî *destanı*, *Alpamiş*'a çevirdiler. Bütün dünya epiklerinin en görkemlilerinden biri olan *Alpamiş*, tarihsel Türk-Moğol göçebe dönemine kadar uzanan en eski ve önemli Odysseus temasını (kocanın karısının düğününde geri dönüşü) içerir. *Alpamiş*'in en yeni düzeni 17. yüzyılda Kalmuklara karşı Mangıt Kabilesinin mücadelesiyle ilgilidir. Bütün *destanlar* arasında *Alpamiş*, lirik romantizm sanatsal niteliği ile diğer bütün *destanlar*ı geride bırakan, en meşhur ve en çok hayranlık uyandıran *destan*dır. *Özbek Şiir Antolojisi*, *Alpamiş*'dan "dünyadaki en mükemmel *destanî* şiirlerden biri" olarak bahseder". *Bol'shaia Sovetskaia Entsiklopediia* (Mayıs, 1950) "yabancı istilacılara karşı savaşan Orta Asya milletlerinin özgürlük şarkısı"nı över. *Alpamiş*'in Rusça baskısının önsözü (Moskova, 1949) onun popüler, hatta neredeyse devrimci, karakterini vurgular: "alın teri döken kitlelerin (*toiling masses*) ideolojisini dile getiren, özgün bir popüler akım".

Sovyet yetkililer bu sefer, belki de güçlü bir muhalefet beklentisi ile, *Literaturnaia Gazeta*'daki anonim bir başyazı ile *Alpamiş*'in "gericilik ve feodalizm zehri ile dolu olduğunu, Müslüman [Türk] fanatizmine soluk verdiğini ve yabancılara karşı nefret öğütlediğini"¹⁰ belirterek *Alpamiş*'a ilk kez saldırdılar. Bu konu Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreterliği tarafından komitenin 10. toplantısından önce¹¹ Semerkant'a cumhuriyet üniversitesinde edebiyat tarihçilerinin özel bir konferansında¹², ve son olarak 1952 Nisan'ında Taşkent'te Özbek Sovyet Yazarlar Birliği ve Bilim Akademisinin ortaklaşa düzenlediği bir oturumda ele alındı. Sonraki birleşimde Özbek Bilim Akademisinin tanınmış sözcüsü ve Özbekistan Komünist Partisi üyesi tarihçi İ. U. Süleymanov, *Alpamiş*'i "Pan-Türk milliyetçiler"¹³ olarak savununları açıkça suçladığında kampanya yeni ve meşum bir hâl aldı.

Diğer epik şiirler de -Kazak *Koblandı Batır*, Nogay *Er-Sayın* ve Tatar *Çora Battır*-, 1952 yılının baharında bu saldırılardan payını aldı. Bu saldırı kampanyalarının ayrıntılı bir tahliline imkân veren yeterli belgeler mevcut olmasa da, bu saldırıların yukarıda tanımlanan yapıda olduğunu tahmin etmek güç değildir¹⁴.

⁹ *Sovet Türkmenistanı ve Türkmenskaia Iskra*, 12 Ocak 1952.

¹⁰ "Alpamiş Şiiri Hakkında", *Literaturnaia Gazeta*, 14 Eylül 1952.

¹¹ *Prada Vostoka* (Taşkent), 24 Şubat 1952.

¹² *aynı yer*, 28 Şubat 1952.

¹³ *aynı yer*, 3 Nisan 1952.

¹⁴ *Koblandı Batır* ve *Alpamiş*'in Karakalpak versiyonu Nukhus'daki Karakalpak Komünist militanları

Sovyet basını, özelde *destan*lara ve genelde milliyetçilik izlerine karşı yürütülen kampanyanın hem aydınlar hem de aydın olmayanlar tarafından memnuniyetle benimsendiğini bildiriyordu. 1952 yılının başlarında Müslümanların [Türklerin] yaşadığı bölgeleri ziyaret eden Batılı gözlemciler bu saldırıların bir çok Müslüman [Türk] tarafından mahzun bir boyun eğişle kabul edildiğini az bir iyimserlikle hatırlarlar. Bu raporlar, rejimin kendi başarılarını yeniden değerlendirmek zorunda bırakacak olan, Kırgız göçebelerinin Oyratlara karşı (*destanda* Çinliler olarak adlandırılır) verdiği mücadeleyi anlatan Kırgız destanı *Manas*'a karşı yürütülen kampanyanın önünde yer aldı.

Diğer cumhuriyetlerdeki genellikle zayıf ve etkisiz İslâmî tepkilerden farklı olarak, *Manas*'a yöneltilen aşağılamalara karşı verilen Kırgız tepkisi, sert, ateşli ve dobraydı ve gücünü Kırgız halkının tamamından alıyordu. Belki de merkezdeki yetkililer Kırgızistan'ı (aydın sayısı az, seyrek nüfuslu, küçük ve dağlık bir ülke olduğu için) daha gelişmiş Özbekistan kadar önemli görmedikleri için, bu karalama kampanyası, Moskova'dan değil Frunze'den (Bişkek) güç almıştı.

Rusça yayınlanan günlük Frunze gazetesi *Sovetskaia Kirgiziia* saldırıyı, (ismine bakılırsa bir Volga Tatarı olan) Frunze Üniversitesi tarih profesörü G. Nurov tarafından yazılmış bir makaleyle başlattı. G. Nurov Türk destanlarına karşı alışlagelen suçlamaları (feodal ve emperyalist özellik, Müslüman [Türk] fanatizmi, yabancılara karşı ırkçı ve dinî nefret) yineledi ve *Manas*'ın "Kırgız gençliğini eğitmesinin Sovyet milliyetçiliği, Stalinci uluslar kardeşliği, emekçi beynelmilecilik ruhu açısından tehlike arz ettiğini"¹⁵ sözlerine ekledi. Bu bildiriye, çok kısa bir süre sonra merkezi basın ve Sovyet meslek kuruluşları tarafından hazırlanmış ve çok iyi temellendirilmiş resmî bir kınama takip etti.

Ancak olaylar Kırgızistan'da bambaşka bir hâl aldı. Asıl kavga, Kırgız Komünist Partisinin Merkezî Komitesi tarafından (*Sovetskaia Kirgiziia*'yı da aynı merkezi komite yayınlamıştı) Kırgız Türkçesiyle yayınlanan günlük gazete *Kızıl Kırgızistan*'ın tasavvur edilemeyenini gerçekleştirdiğinde koptu ve bu gazete de bu savaşa dahil oldu. Gazete, çok önemli ve hassas bir karar çevresinde dönen tartışmayı alenen izleyecek olan son derece nadir olaylardan birine tanıklık eden gözlemcilerle yer vererek mevcut duruma muhalif bir karşı cephe açtı. *Sovetskaia Kirgiziia* "gerici" diye nitelendirdiği *Manas*'a yöneltilen hakaret dolu saldırılar ile "burjuva milliyetçisi" karşıtı savunucularının önündeki engelleri kaldırırken, *Kızıl Kırgızistan* sesini duyurdu ve Rus ve Ukraynalıların desteğiyle, Rusların Kırgızistan'ın içişlerine karıştığını iddia edecek kadar ileri giden karşı saldırılar başlattı.

G. Nurov'un makalesini her iki Merkezî Komite'nin gazetelerinde eş zamanlı olarak yayınlanan cesur bir yalanlama takip etti. Bu makalelerden biri Kırgız Üniversitesi edebiyat profesörü olan Ukraynalı Sherstiuk, tarafından kaleme alındı¹⁶. Marxist argümanları kullanarak ve Engels, Belinskii, Lenin ve Gorki'nin otoritesine

özel toplantısında Nisan 1952'de kınandı. Bkz *Pravda Vostoka* (Taşkent), 20 Nisan 1952.

¹⁵ G. Nurov, "Büyük Mücadelenin Kitabına Dair", (*velikii pokhod*), *Sovetskaia Kirgiziia*, (Frunze) 2 Şubat 1952.

¹⁶ "*Manas*'ın Millî Karakteri'ne Dair", *Sovetskaia Kirgiziia* ve *Kızıl Kırgızistan* (Frunze) 19 Mart 1952.

dayanarak, *Manas*'taki "İslâmî karakterin, her biri benimsenmiş Hristiyan dinî yasalarının bir parçası olmaktan kurtulamamış Rus *bylinası*, *the Slova of Igor's Host*'u veya Gürcü *Hero in the Leopard's Skin*'inin sahip olduğu Hristiyan karakterlerden daha şaşırtıcı olmadığını" ve "dünyanın en güzel kahramanlık şarkılarından biri" olduğunu ifade etti.

28 Mart'ta her iki gazetede de Orta Asya'da önde gelen politik ve kültürel bir şahsiyetlerden biri olan Kırgız Komünist Partisi'nin Merkezî Komite üyesi ve en üst Sovyet Cumhuriyet vekili olan Kırgız millî şâiri, Ali Tokombayev'in önemli bir makalesi yayımlandı. Tokombayev, *Manas Destanı*'nı gayet tutkulu bir şekilde savundu. Shertiuks'un rehberliğini takiben, *Manas Destanı*'nin feodal veya Pan-İslam karakterde olmadığını göstermek için Marx, Engels, Lenin, Kalinin ve Stalin'i örnek gösterdi. Sosyalist realizmdeki abartılı vurguyu darbelemek amacıyla, Tokombayev "*Manas*'taki süvarilerle Sovyet savaş uçakları arasında biz Kırgızlara göre bir benzerlik olmasa da... *destan* bize uzak geçmişimizden bir yadigârdır ve yüreğimizin sonsuza dek kopmaz bir parçasıdır"¹⁷ dedi.

Kırgız milliyetçiliğinin bu tutku serzenişlerine Rusların cevabı ihtiyatlı ve gariptir ki ılımlıydı. Nisanda yalnızca *Sovetskaia Kirgiziia*, ilki Ermeni bir aydın olan ve Frunze'de yaşayan S. Doronyan¹⁸ ve ikincisi Kırgız Bilim Akademisi üyesi olan Rus Bogdanova'nın¹⁹ kaleme aldığı iki *Manas* karşıtı makale yayınladı. Her iki yazar da *Manas*'taki Pan-İslam ve feodal unsurların nisbeten yakın kaynaklı olduğunu belirtmekten daha çok, onun uğursuz özellikleri üzerinde duruyordu: "*Manas*'ta düşman Çinlerdir, bu yüzden *destan* Çin-Sovyet dostluğunu tahrip eder niteliktedir". *Kızıl Kirgizistan* bunu cevaplamakta gecikmedi ve bu defa cevap devlet üniversitesinden Kırgız bilgin S. Musaev'den geldi²⁰. Musaev, tekrar Marx, Engels, Lenin ve Gorki'ye dönerek, *Manas*'ın Rus *Slovo*'sundan daha gerici olmadığını belirtti.

Mayıs ayına gelindiğinde her iki gazete de açık biçimde kutuplara ayrılmıştı. *Sovetskiai Kirgiziia* Rus bilginler tarafından kaleme alınan *Manas* karşıtı iki makale daha yayınladı.²¹ Bunlardan birine göre, *Manas* "anti-milliyetçi, anti-popüler ve hor görülmüş kitlelere düşman bir eserdir... şiirdeki kahramanlar, kitlelerin koruyucusu değil, parazit sınıfların tipik temsilcileriydi... Daha da ötesi şiir, fazlasıyla Pan-İslâm özelliğinde idi... Dünya'yı, Müslümanlar ve inançsızlar olmak üzere ikiye ayırıyordu... Çok eşliliği idealize ediyordu..."

Kızıl Kirgizistan, bunlara, çoğu *Sovetskaia Kirgiziia*'dakilerle eş zamanlı olarak yayınlanmayan *Manas* yanlısı bir dizi makale ile cevap verdi. İlki Kırgız tarih profesörü Taştemirov tarafından yazılan "Yabancı İstilacılara Karşı Şanlı Kırgız Mücadelesi" başlıklı makaleydi. Taştemirov, Çinlileri Almanların 1941'deki "düşmanları"na benzetiyor, "*Manas* dünyanın en iyi destanlarıyla boy ölçüşebilen halkımızın ölüm-

¹⁷ *aynı yer*, 29 Mart 1952.

¹⁸ *Sovetskaia Kirgiziia*, 13 Nisan 1952.

¹⁹ *aynı yer*, 18 Nisan 1952.

²⁰ S. Musaev, "Manas Millî Bir Destandır", *Kızıl Kirgizistan*, 13 Nisan 1952.

²¹ Baltin, "Büyük Mücadele (Manas): Gerici ve Anti-milliyetçi Bir Kitap", *Sovetskiai Kirgiziia*, 15 Mayıs 1952; Zinogliad, "Sözlü Geleneğin Taklidine Karşı", *Sovetskaia Kirgiziia*, 16 Mayıs 1952.

süz şanıdır” diyordu²². Aynı konuda Kırgız Bilim Akademisi dilbilim profesörü Batmanov, *Manas*’ın Kırgız milliyetçiliğinin en önemli sembolü olduğunu ileri sürdü. Batmanov, yakın tarihe dayanarak, düşmanın Çinliler -“dost bir halk”- olamayacağı, düşmanın Kalmuklar (II. Dünya Savaşı’nda sınır dışı edilen ve Almanya’ya yardım etme iddiasıyla Stalin’in emriyle Özerk Cumhuriyetleri 1945’te tasfiye edilen Budist bir halk) olduğunu ileri sürdü.

Hemen ardından farklı Kırgız yazarlar tarafından *Manas* yanlısı dört makale daha yayınlandı; bu makalelerin ilki Yakişev²³, ikincisi Kırgız Sovyet Yazarlar Birliği Başkanı Baylinov’un²⁴, “*Manas*’ın ulu ve mükemmel bir eser” olduğunu ifade ettiği ve “yabancılar”ı (*Manas* karşıtı yazılar yazan Rus yazarlar) tamamıyla Kırgızlara ait olan bir eseri eleştirmekten men eden yazısı; üçüncüsü Kırgız Bilim Akademisi Edebiyat Enstitüsü profesörü Yunusaliev²⁵ tarafından ve sonuncusu da “Kırgız halkının yüzyıllar boyunca şanı ve gururu olduğundan dolayı” *Manas*’ın antidemokratik olduğu ithamlarını reddeden, Stalin ödülü sahibi romancı Tögelbay Sadıkbekov’un²⁶ yazısıdır. Kırgız Bilim Akademisi felsefe profesörü B. Kerimanova ise, Kırgız olmayanları, bu destanı lekelemek isteyenleri yeterli bilgidен yoksun olmakla itham ederek, *Manas* savunmasını sanatsal zemine çekti: “*Manas*’ı Rusça’dan okuyan yoldaş Nurov... *Manas*’ın sadece Rusça çevirisinden haberdar olan yoldaş Baltın... *Manas*’ın anti-milliyetçi olduğunu iddia etme küstahlığında bulunmaktadır...”²⁷

Mahallî düzeyde *Manas*’ı yok etme çabaları sonuç vermeyince hayal kırıklığına uğrayan Sovyet yetkililer sorunu bir üst düzeye taşıdılar. 6-10 Haziran 1952’den itibaren Komünist Parti ve SSCB Bilim Akademisi ve Kırgızistan’ı ve diğer dört Orta Asya Cumhuriyeti’ni temsil eden 300 delege *Manas*’ın kaderini belirlemek üzere Kırgız Bilim Akademisi Filoloji Enstitüsü’nde bir araya geldi. Çok geçmeden konferans, çoğunluğu Ruslardan ve bazıları Komünist Parti üst düzey görevlisi Kırgızlardan oluşan *Manas* karşıtı grup ve Kırgız Bilim Akademisinin önemli üyeleri yanı sıra Kırgız ve Kazak Akademi camiasının etkin temsilcilerinden oluşan *Manas* yanlısı grup olmak üzere iki farklı kampa ayrıldı.²⁸ Konferans bir çıkmaza girdi ve bu meselenin akademik yoldan çözümünün olmadığı kararına varıldı.

Bu durum doğal olarak, politik bir çözüme gerek duyulduğunun bir göstergesi sayıldı ve çözüm gecikmedi. Oturum kapatılmadan önce Kırgız Komünist Partisi Merkez Komitesi bu “ideolojik eser” hakkında bir önerge okudu²⁹ ve *Manas*’tan bahsetmeksizin, Cumhuriyetçi Parti yüksek kurulu, Devlet Üniversitesi, Bilim Akademisi ve Merkezî Komite gibi Kırgız kültürel hayatının en üst kademelerine

²² *Kızıl Kırgızistan*, 17 Mayıs 1952.

²³ *Sovetskaia Kırgızıia* ve *Kızıl Kırgızistan*, 18 May 1952

²⁴ “Kırgız Kahramanlık Destanı –Manas,” *Kızıl Kırgızistan*, 27 May 1952.

²⁵ *Sovetskaia Kırgızıia* ve *Kızıl Kırgızistan*, 25 May 1952.

²⁶ *aynı yer*, 29 May 1952.

²⁷ *Kızıl Kırgızistan*, 5 June 1952.

²⁸ *Sovetskaia Kırgızıia* ve *Kızıl Kırgızistan*’daki tam steroğrafik beyan, 7-8 Haziran 1952.

²⁹ Merkezî Komite kararı metni için bkz *Pravda*, 8 Haziran 1952. Moskova’da yayınlanmış olmasının önemi vurgulanıyor.

nüfuz etmeyi başarmış “burjuva milliyetçileri”ni açık ve keskin bir dille suçladı. Diğerleri ile birlikte Ali Tokombayev de “Pan-Türk sapmaları” ile suçlandı ve hemen ardından Merkezi Komiteden ve yetki mercilerinden uzaklaştırıldı.

SSCB *Vestnik* Bilim Akademisi’nin tüm zamanlarındaki en yetkin profesörü Kim tarafından Moskova’da, kınandığı zaman *Manas*’ın akıbeti de belli oldu. *Manas*, diğer “Pan-İslamî, burjuva milliyetçisi, askerî maceracı özellikte ve hor görülmüş kitleleri aşağılayıcı” diğer eserlerle birlikte ilk ve son kez tarihin çöplüğüne atıldı.³⁰ Böylece Kırgızistan’da meydana gelen ve beş ay süren bu fırtınalar 1952 yazında dindi. Artık izlenmesi gereken yol çizilmişti ve Orta Asya’daki Türk uluslarının geleneksel kültürlerine karşı daha geniş çaplı saldırılar başlatılacağı aşikârdı.

Ancak bu yenilgi geçiciydi. Stalin’in ölümünden sonra ve Kruşçev’in açıklamaları ışığında, Türk *destanları* yavaş yavaş iyileştirilmeye başlandı. Tasfiyelerini isteyenler “kozmpolitan nihilistler ve liderperest bağnazlar” olarak damgalandılar. Özbek *Alpamış*’ın iyileştirilmesi, bütün *destanların* iyileştirilmesinin bir işareti olarak, Eylül 1956’da Taşkent’te Özbekistan Bilim Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından düzenlenen özel bir konferansta ele alındı. Katılımcılar arasında SSCB Bilim Akademisi Dünya Edebiyatı Gorki Enstitüsü temsilcileri ile Kazakistan ve Azerbaycan Bilim Akademisi temsilcileri bulunmaktaydı. Oturum herhangi bir resmi tören olmaksızın başlatıldı. Konferans tutanakları ancak 1959’da yayınlandı. Gecikmeli de olsa *Alpamış* bir kez daha yeniden “görmekli, popüler, ilerici bir eser” olarak nitelendirildi.³¹

Bu tarihten sonra Müslüman [Türk] *destanlarının* yeni akademik ve popüler baskıları yapıldı. 1951 öncesi dönemde olduğu gibi bu *destanların* millî kültürün özünü teşkil ettiği düşünölmeye başlandı. Tarafsız bir bakışla, Sovyet otoritelerinin bu *destanların*, Stalin’in “özde sosyalist ve şekilde milliyetçi” formülüyle nasıl uyumlulaştırıldığını anlamak çok zordur, çünkü bu *destanlar* hiçbir istisnaya yer vermeksizin son derece güçlü feodal ve dinî temalar sergilemektedir. *Dede-Korkut*, *Er-Sayın*, *Alpamış* ve *Manas* gibi *destanların* kahramanları, inançsızlara, Ruslara, Gürcülere ve Budistlere karşı verilen İslamî mücadelenin galipleri olan *gazilerdir*. Hayal gücünün sınırları ne karar zorlanırsa zorlansın bu kahraman modellerinin enternasyonal proleter dokudan alınmış parçalar olduğu mantığa sığdırılmaz. Aynı şekilde İslam karşıtı Hıristiyanlığın kahramanları olan Rus *bylinas*, *Slovo* veya *Zadonshchina* da bu mantıkla yorumlanamaz.

Millî *destan* krizi, kesin olarak, safi cesaretin yanı sıra Marxist, Leninist, Stalinist iddia ve ithamları kendi özlerini koruma ve devam ettirme inancıyla bertaraf eden yerli aydınlar lehine sonuçlanmıştır. Fakat yine de bu zaferin yalnızca mahallî aydınlardan gelen direniş ve başkaldırıya bağlamak konusunda ihtiyatlı davranılmadır. Stalin’in ölümü ve Kruşçev’in gücünü pekiştirmesi de dahil olmak üzere bir dizi faktör muhakkak ki bu nihaî çözüme katkıda bulunmuştur. Günümüzde bütün bu krizin Batılı anti-komünistler tarafından alevlendirildiğine dair bir takım kanaatler vardır.

³⁰ *Vestnik Akademii Nauk SSR* (Moscow), No. 5 (1952), pp. 43-52.

³¹ “*Alpamış* Destanına Dair”, Özbekistan Bilim Akademisi A.S Pushkin Dil Edebiyat Enstitüsü.

Fakat şimdilerde, geçmişte yaşananlar büyük ölçüde unutulmuş olup bu kriz, her seviyeden yetkililerce ve yayıncı aracılığıyla hafifletilmiş ve önemi azaltılmış olarak sunulmaktadır. *Kratkaia Literaturnaia Entsiklopediia*'nın 2. baskısı (1. Cilt, 1962) *Alpamiş*'i "Cungarlara karşı savaşan bütün Orta Asya halklarının epik ezgisi"³² ve "hor görülmüş kitlelerin hisleri ve en düşleri: asaleti, kahramanlık ve vatan aşkı..."nın bir ifadesi olarak nitelendirmektedir. *Manas*'dan da (IV. Cilt, 1967) aynı coşkuyla bahsedilmekte ve fakat 1951-52 krizine hiç değinilmemektedir. Yalnızca *Dede-Korkut*'un (3. Cilt, 1966) tasvirinde "40'ların sonunda epik şiirin Sovyet edebiyat uzmanları tarafından feodal bir eser olmakla ciddi bir şekilde suçlandığı" ama "daha bilimsel bir tahlilden sonra bu suçlamanın yersiz olduğu"nun anlaşıldığı görülebilir.

Yakın zamanlarda Sovyetler Birliği'nde bir ulus yaratma konusunda Dağıstan'da yayınlanan bir kitapta, bu krizden kısaca bahsedilmektedir (ve böylelikle son nokta konmaktadır):

Yerli aydınlar millî kültürün bazı kısımlarını idealleştirdiğinde ve meseleyi doğru olarak tahlil edemeyen Rus bilginler belli tarihi gerçeklerin gerici ve dinî olduğunu iddia ettiğinde, söz konusu meselelerin ferdî davalara (*otdel'nye sluchai*) dönüşmesi elbete kaçınılmazdır...

Bir kısım (yabancı) anti-komünistlerin düşündüğünün aksine (şu sıralar düzeltilen bir hata) bazı epiklerin (*Dede-Korkut*, *Manas*, *Alpamiş* ve diğerleri) gerici olarak itham edilmesi bütün "geleneksel İslâm kültürü"nü kınanması anlamına gelemez.³³

Ne var ki iyi örgütlenmiş Komünist Parti üst düzey yetkilileri, Bilim Akademisinin önemli birimleri, Devlet üniversitesi ve seçkin Anti-İslamcı uzmanların propagandalarına karşı *destan*larını savunmaya geçen Müslüman [Türk] aydınlar göre bütün bu saldırı kampanyalarının amacı açıktı: Millî mirasların en temel dayanaklarını yıkarak bir milleti yok etmek ve yine onlara göre, tüm bu yapılanlar küçük bir hatadan ibaret olmayıp, kazananın tek olacağı, hayatı derecede önemli bir karşılaşma anlamına geliyordu

³² Aslında Özbekler'in ataları aşağı Volga'daki Kalmuklar kuzenleriyle değil, Cungarlarla savaştı. Cungarya bölgesi şu anda Çine ait ve Cungarlar (Batılı Mongollar) Çin vatandaşıdır.

³³ M. A. Abdullaev ve R. O. Kurbanov, "Millî İlişkilerin Anti-komünist Eleştirileri", *Atva'nye Problemy Razvitiia Natsional Otnosheii ve SSSR* (Makchackala: Akademiia Nauk SSSR, Dagerstankii Filial, 1973) pp. 238, 239.